

Sovjetiska rymdprogrammet

Tafatt reklam för socialismen

Det är mycket sällan som en finsk författare lyckas med konststycket att bli internationellt publicerad. Iina Kohonen hör till undantagen. Hon har inte bara lyckats frambringa en bejublad doktorsavhandling utan också få den utgiven på ett internationellt förlag. Men så har hon också valt att skriva om ett ämne som i allra högsta grad är av allmänt intresse, nämligen hur Sovjetunionen under kalla krigets värsta år försökte använda sitt rymdprogram för att marknadsföra sitt samhällssystem.

Landet hade här ett styvt arbete för de politiska spänningarna var på en maximal nivå. Det gällde kuvandet av den ungerska folkresningen, Suezkrisen, byggandet av Berlinmuren och Kubakrisen som förde världen närmare ett kärnvapenkrig än någonsin senare.

Författaren har här inte sparat någon möda. Först har hon byggt på sina skolkunskaper i det ryska språket så att hon har kunnat tillgodogöra sig all bakgrundsfakta på originalspråket. Sedan har hon i flera år gått igenom arkivmaterial med bildjournaler, dagstidningar och affischer och till och med ett knapphändigt filmmaterial som hon funnit i ryska arkiv. Det var rena konststycket att beviljas tillstånd att få besöka dessa arkiv. Den ryska misstänksamheten gjorde sig gällande vid varje steg och tog sig humoristiska uttryck som att en "matuschka" följde henne tätt i hämlarna och hela tiden satt bredvid henne för att kontrollera att hon inte stal någonting.

Nyhet utan bild

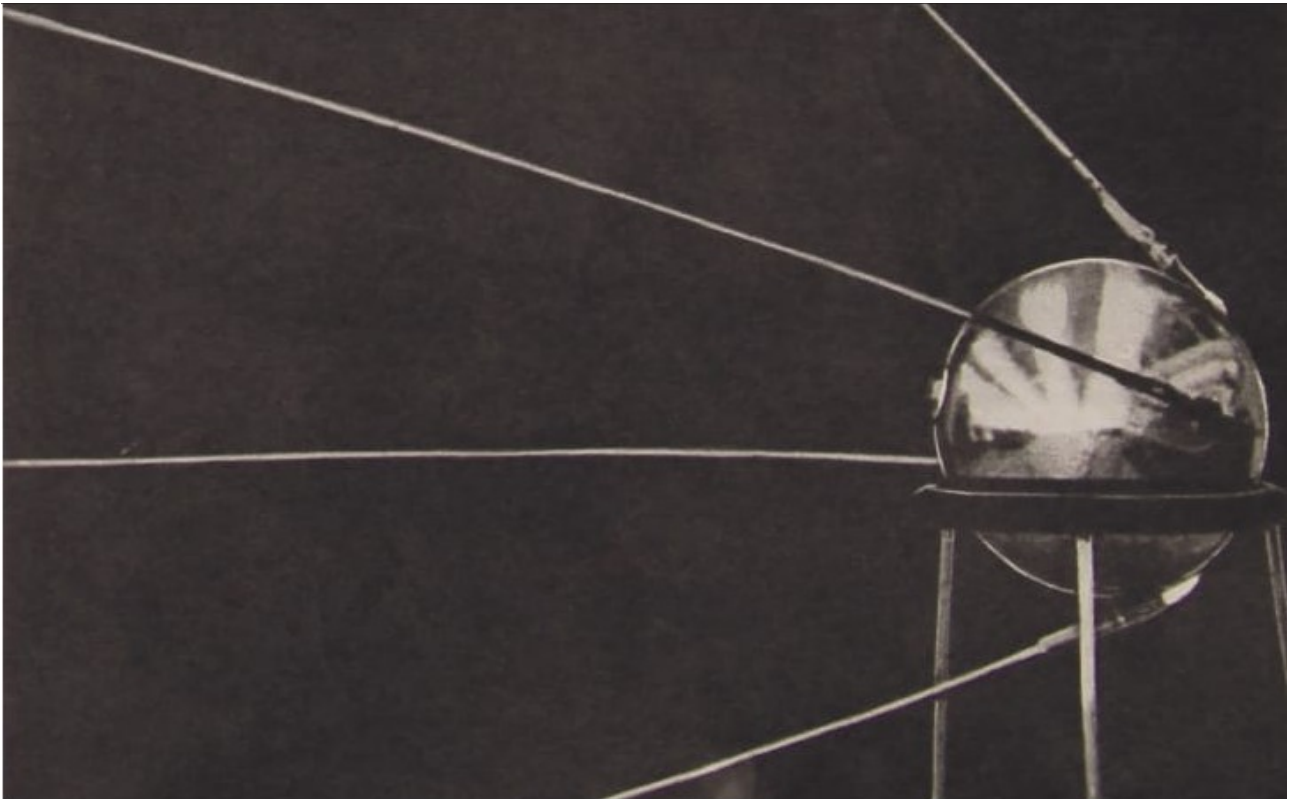
Vilken bild ger då boken av Sovjetunionens charmoffensiv? Jo, ryssarna kunde inte handskas med massmedia och marknadsföra sitt varumärke. Rymdprogrammet innebar inte bara mänsklighetens första steg ut i rymden, utan också Rysslands första staplande steg in i den positiva propagandans värld. Sovjets svårigheter att ta sig ut i den mediala världen berodde på själva statens natur som karakteriserades av sträng centralstyrning med åtföljande censur. Traditionen från tsardömet fortlevde oförändrad. Utgångspunkten var att behärska och styra genom att syna och beskära. Ett bra exempel på hur ovana ryssarna var att föra fram sina resultat var att när de lyckades skjuta upp sin första satellit 1957 så publicerades nyheten endast i textform utan någon som helst bild. Detta gjorde att händelsen först inte noterades utomlands eller ens i deras eget block. Först när de bifogade bilden av "Sputnik" slog nyheten igenom med dunder och brak. En stor bidragande orsak till ryssarnas svårigheter att till fullo använda sig av rymdprogrammet i propagandasynfte var att hela projektet från början var totalt hemligt. Först efter att Nikita Chrusjtjov, kommunistiska partiets generalsekreterare krävde att programmet skulle användas för att föra fram den socialistiska samhällsmodellen tog verksamheten vid. Under 1950- och 1960-talet gjorde man ingenting utan lov i Ryssland.

Personkult kring Gagarin

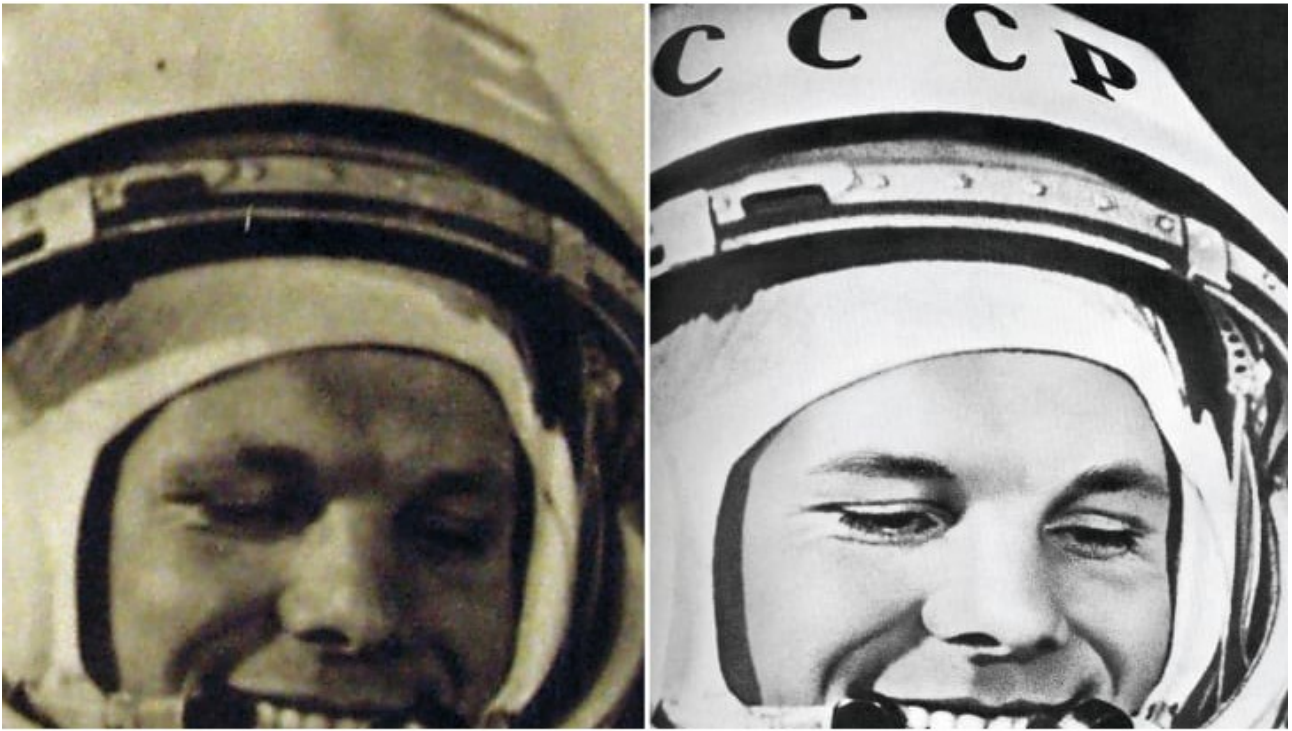
Syftet med att marknadsföra rymdprogrammet var att visa hur tekniskt och vetenskapligt högtstående Sovjetunionen var. Man ville framhålla att endast ett socialistiskt samhällsskick kunde frambringa den kritiska massa bestående av vetenskapligt kunnande och ekonomiska resurser som krävdes för att ta steget ut i rymden. Kulmen både i rymdprogrammet och i propagandaoffensiven kom i och med Yuri Gagarin, första människan i rymden.

Kring honom växte en formidabel personkult. Gagarin och efter honom alla de andra

kosmonauterna framställdes som praktexempel på den socialistiska människan, på allt sätt välskapt och harmonisk med en stark rättskänsla och hög moral. Det är här som Iina Kohonens bok visar sin största styrka då hon å ena sidan visar hur man bit för bit försöker bygga upp en glansbild av kosmonauterna som perfekta familjefäder och arbetskamrater, samtidigt som hon lyckats luska reda på massor med anekdoter om den bakomliggande verkligheten. En verklig prestation med tanke på hur censurerat allt officiellt material till och med i de ryska arkiven måste vara. Värsta privatlivet hade Gagarin. Nikita Chrusjtjov måste titt och tätt ingripa för att hålla skenet uppe. Ett digert bildmaterial gör boken än mer läsvärd. Författaren för fram ett stort antal exempel på bilder som är fulla av dolda budskap. Som läsare blir man allt mera fångslad av detta gigantiska marknadsföringsprogram som var framförallt riktat till hemmapubliken men också ägnat att popularisera det socialistiska samhällssystemet utomlands. I detta avseende utgjorde Finland ett naturligt objekt för Ryssland har alltid tenderat att breda ut sig på sina grannländers bekostnad. Hur slog då projektet ut i Finland 1957?

Sputnik-1 Första bilden av den "Ryska järnbollen" som gjorde att nyheten slog igenom. RGANTD-arkivbild.

Exempel på hur man retuscherade bilderna ända tills Yuri Gagarin (1934 – 1968) nästan liknade en vaxdocka. Inga tekniska detaljer fick synas på bilderna. RGANTD-arkivbild

Läste allt om astronomi

För att få en bättre bild av hur den ryska propagandaoffensiven gick hem i Finland åren 1957 – 1961 uppsökte undertecknad Iina Kohonens far, professor emeritus Lauri Anttila. Det visade sig att han är det perfekta intervjuobjektet för han hade som ung varit mycket intresserad av astronomi. Redan som 13-åring fick han sitt första teleskop och den 4 oktober 1957 då ryssarna sköt upp Sputnik-1 var han 19 år, det vill säga i den mest mottagliga åldern. Han var väl förberedd att följa med rymdprogrammet för han hade läst allt han kommit över som handlade om astronomi och rymdteknik. Willy Leys bok *Rymdens erövring* från år 1952 hade han läst helt sönder. Familjen bodde då Lahtis, en efterkrigstida modern stad cirka 100 kilometer norr om Helsingfors. Lauri hörde till en grupp på tio pojkar som var aktiva inom den lokala astronomiföreningen, URSA. När Pentti Kalaja höll ett föredrag 1958 om satelliter dök 15 personer upp på föreläsningen. Prosten Juhana Varjoavaara hade låtit uppföra ett litet observatorium intill den oupplysta sportplanen. Att staden inte hade råd att ha den upplyst blev här en fördel, sikten från observatoriet stördes inte av den kommunala belysningen.

Tidigare, när Anttila bodde i Seinäjoki skrev han in sig i det lokala konservativa partiet som erbjöd kurser i radioteknik för att locka till sig nya unga medlemmar. Många science fictionklassiker, så som "Rocketship XM" (1950) och "It Came From Outer Space" (1953) sågs med stor behållning. "Resan till månen" såg Lauri i Helsingfors 1950 då filmen lanserades. Filmen bidrog kraftigt till att väcka intresset för astronomin. Fritz Langs (1890 – 1976) klassiker *Frau im Mond* från 1929 såg han först i vuxen ålder. Lang hade använt Hermann Oberth som sakkunnig när han gjorde filmen. Enligt Lauri var det just i samband med denna film som Werner von Braun, som då ännu var en skolpojke blev bekant med Oberth. TV existerade i praktiken ännu inte i Finland åren 1957 – 1961. Däremot hade tonåringarna nog reda på att USA:s rymdprogram hade startat med tillhjälp av ett hundratal tyska raketingenjörer med Werner von Braun i spetsen och att ryssarnas program leddes av Sergej Korolev som efter kriget samlat ihop den resterande tekniska personalen från tyskarnas V1 och V2 bas i Peenemünde.

Begränsat genomslag

Lauri Anttila framhåller att i efterkrigstidens Finland var man nödd till att vara mycket försiktig. ”Vänskaps- Samarbets- och Biståndspakten” som Finland varit tvungen att sluta med Sovjetunionen efter kriget ledde till en omfattande självrensning. Det skrivna ordet var farligt, kommunikationen skedde mera muntligt. Enligt Lauri Anttila hade den ryska charmoffensiven en mycket begränsad genomslagskraft i Finland. Dagstidningarna publicerade givetvis uppgifterna om de ryska framgångarna så som om Sputnik-1, Laika hunden, första satelliten till månen, 1959, då den obemannade sovjetiska rymdfarkosten Luna 3 skickade hem de första bilderna på månens baksida, Gagarins rymdfärd 1961, första kvinnan i rymden och första rymdpromenaden. Men i Lahtis var man mera intresserad för teknik, mindre av politik.

Fast Finland hade en över 1000 kilometer lång gräns mot Ryssland brydde sig ungdomen mera om amerikansk rockmusik och amerikanska vilda västernfilmer än glansbilder från kosmonauternas familjeliv. Det mest bildmaterialet om de ryska kosmonauterna fanns i vänstertidningarna ”Kansan uutiset” (1957-) och ”Neuvostoliito tänään” men man förhöll sig skeptisk till dessa publikationer. Ganska lite material eller föreläsningar på finska om rymdprogrammet stod till buds. En bidragande orsak var att programmet fortfarande till stora delar hölls hemligt. Genast efter att Sputnik 1-3 hade skickats upp utkom Tord Halls ”Satelliter och rymdfärder” som också gavs ut samma år (1958) i finsk översättning, ”Tekokuut ja avaruusmatkat”. Denna publikation innehöll massor av användbar information om Sputnik 1-3, men publikationen var rent teknisk och innehöll ingenting om astronauternas privatliv.

Operation moonwatch

Lauri Anttila berättar vidare att i USA och i Japan och möjligen i något annat land bildades ett hundratal observationsgrupper varav 45 aktiva. Dessa grupper bestod av ett tiotal personer som ställde sig i linje längs en meridian. Alla hade ett litet teleskop. När man såg i teleskopet att satelliten passerade tryckte man på knapp. Ur dessa mätuppgifter räknade de sedan ut när och var satelliten följande gång skulle syns. I Finland fanns ingen sådan grupp men man gjorde nog en del systematiska observationer. Lauri bidrog själv med data som han sedan förmedlade till URSA föreningen i Helsingfors. Observationskampanjen gick under namnet ”Operation Moonwatch”. Det gick massor av rykten om vad som hänt bakom kulisserna i Sovjetunionen. Det påstods att ryssarna i sina preliminära beräkningarna kom fram till att man inte kunde med en raket komma upp i så höga hastigheter som krävdes för att nå ut i rymden. Men Sergej Korolev, som ledde det ryska rymdprogrammet kom på idén att uppgiften kunde lösas med en tvåstegsraket. Det gick ut på att förse raketerna med fyra så kallade boosterraketer som var fästa på sidan av huvud raketerna och skulle hjälpa raketerna iväg. När sidoraketerna bränt upp sitt bränsle föll de bort och huvudraketerna fortsatte sin färd.

80 kg järnboll

Den första raketerna planerades för att föra upp en satellit med en uppsättning av vetenskapliga instrument. Ryssarna fick dock för sig att amerikanerna höll på med samma sak vilket föranledde Nikita Chrusjtjov att beordra en mycket kort tidtabell för projektet. Korolev hade då helt sonika tagit en mindre testraket som utvecklats i försökssyfte för flerstegsraketerna och räknat bakåt hur tung en satellit fick vara som kunde skjutas upp med denna raket. Resultatet blev en järnboll på 80 kg som innehöll en liten radiosändare som sade pip, pip, pip. Det blev sedan Sputnik-1. Den radioteknikkurs som Lauri Anttila hade genomgått kom här väl till pass då det gällde att snappa upp signalerna från rymden. Lauri säger: ”Jag hörde faktiskt Sputniks pip i radion och där hjälpte säkert radiokursen till, men en annan bidragande orsak var att ryssarna hade valt Sputniks radiofrekvens så att vem som helst som hade en lite bättre radio kunde höra den.”

”Mitt intresse riktade sig framför allt på att göra Sputnikobservationer och att utreda banornas geometri, göra beräkningar på var och när Sputnik följande gång skulle synas och till slut också hur man kunde fotografera Sputnik. I dessa geometriska beräkningar ingick insamlandet av observationsdata i stora tabeller och uppställning av ekvationer som beskrev Sputniks bana. Jag

lyckades till och med komma fram till en matematisk funktion som beskrev ljusvariationen hos satelliten som gav en fingervinklar om vilken form Sputnik hade. Men när jag påstod att jag lyckats se Sputnik med kikaren förhöll man sig skeptiskt till mitt påstående.”

”Det var sant att ryska rymdprogrammet marknadsfördes med tillhjälp av kosmonauternas privatliv, men när man inte fick veta någonting om forskarna eller ingenjörerna, eller några tekniska uppgifter eller ens hur man skjutit upp Sputnik i rymden blev vi frustrerade och entusiasmen förbyttes i skepsis.

Helgonförklarad

Trots att Yuri Gagarin 12 april 1961 blev närapå helgonförklarad i Sovjetunionen väckte han föga uppmärksamhet när han efteråt i samband med en good willturné i Finland besökte Lahtis. Bara en handfull intresserade hade mött upp. Lauri Anttila som infunnit sig tyckte att situationen var pinsam, att så få insåg vilken historisk händelse Gagarin representerade, en milstolpe som gällde hela världens befolkning. ”Jag flyttade på hösten 1960 till Helsingfors för att börja mina studier, vilket gjorde att jag inte mera på samma sätt kunde fortsätta med astronomin. På veckosluten åkte jag hem till Lahtis och det var i samband med ett sådant besök som jag fick uppleva Gagarin. Han var nog en hjälte, men hurdan? Till och med hans död förblev ett mysterium.”

Sedan blev det allt färre rubriker i dagspressen om det ryska rymdprogrammet tills det helt överskuggades 20 juli 1969 då amerikanernas Eagle landade på månen med Neil Armstrong och Edwin Aldrin som tog de första stegen på månen. Sista spiken i Rysslands charmoffensiv gentemot Finland inträffade enligt Lauri Anttila i och med att Finland erbjöds en möjlighet att skicka en finsk kosmonaut upp i rymden tillsammans med ryska kollegor. Mauno Koivisto som då var president sade blankt nej till denna inbjudan.

När man jämför Iina Kohonens beskrivning av Sovjetunionens storslagna marknadsföring av sitt rymdprogram med Lauri Anttilas beskrivning av det finska mottagandet kan man konstatera att man på finskt håll var mest intresserad av de vetenskapliga och tekniska landvinningarna medan intresset för bilden av den ideala sovjetmedborgaren och hans familj var begränsat. I Ryssland spelade däremot båda delarna av rymdprogrammet en stor roll.

Iina Kohonen har gjort ett förtjänstfullt arbete i att beskriva den omfattande marknadsföring som Sovjetunionen presterade för att profilera sig som stormakt samtidigt som landet försökte lyfta fram sitt ideala samhällssystem genom gemytliga och prudentliga familjereportage. Boken är tillgänglig på engelska och på finska men tyvärr inte på svenska.

THOMAS GAROFF